

historiography. Some of its aspects are reflected in the works of many authors, but coherent panorama that represented the role of Orthodoxy in Right Bank Ukraine, which was in Rzeczpospolita and considered by Poles as the outskirts of the state in solving the so-called Ukrainian question. We highlighted the exceptional urgency and importance of the chosen theme in the context of current challenges that faced Ukraine and threats posed by the management policy of the Russian Federation to protect Russian and Russian-speaking population.

In the work it is accentuated on the fact that since the 60's of the XVIIIth century Czarism viewed Rzeczpospolita through the prism of the Protectorate and deliberately imposed its will to the leadership and the political elite. As a tool and instrument of the autocratic pressure served the Orthodox Church, which was visited by a small part of Ukrainian from Right Bank Ukraine. This fact was not taken into account that the vast majority of Ukrainians, who belonged to the Uniate Church, was not in the best condition. Under the guise of protection of compatriots with same faith, the Russian government ultimately demanded internal split of the elite and Polish society and thus weakened the Rzeczpospolita. It is indicated also that the protection of the Orthodox Ukrainians of this region certainly was built on how not to prevent its exit combined with forceful methods and the threat of introduction of numerous Russian troops on its territory.

It was proved that self-confident czarism policy of manipulating the confessional demands and solving selfish problems in this Central European country has moved into an active phase of solution of the end of the war with Turkey and a growing fear that the success of Polish reformers could undermine its political projects hidden by protection Orthodox people. Strong belief in the complete helplessness of the Polish people to protect their national interests also contributed to it.

Key words: Orthodox Church, Right-Bank Ukraine, Rzeczpospolita, czarist, tools, expansionist policy.

Отримано: 11.11.2015

УДК (470+571)«1906»:342.534(=161.2)

С. А. Щур

УКРАЇНСЬКІ ДЕПУТАТИ І ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ І ПОЛІТИЧНИЙ РАДИКАЛІЗМ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті на прикладі депутатів І Державної думи від українських губерній, відображене ставлення до політичного радикалізму в суспільно-політичній думці Наддніпрянської України. На прикладі розгляду двох найгостріших питань в діяльності думи першого скликання: смертної кари та амністії, показано вороже ставлення депутатів до самодержавства. Народні обранці, як виразники громадської думки, прагнули задовольнити настрої суспільства, більшість якого вимагала повної амністії і відміни смертної кари щодо політичних злочинців. З'ясовано, що депутати І Державної думи від українських губерній, не схвалюючи насильницьких дій терористів, ставилися до них як до вимушених в умовах самодержавства. Вони прагнули і вважали, що зможуть зупинити тероризм, своєю парламентською діяльністю, адже тероризація суспільства досягла не бачених масштабів. Більшість всю вину за розкручуван-

ня спіралі насилля в суспільстві поклала на уряд і владу загалом. При цьому депутати вважали, що саме влада має перша зупинитися, відмовившись від репресивної політики, відмінити смертну кару щодо політичних в'язнів та проголосити їм повну амністію. Така постановка питання з боку депутатів і не бажання засудити дії терористів сприяли тому, що незабаром імператор Микола II розпустив думу та призначив нові вибори.

Ключові слова: амністія, революційний терор, політичні вбивства, смертна кара, I Державна дума, тероризм, політичні вбивства, насилля, суспільство.

Вибори у думу і діяльність депутатів припали на період спаду першої російської революції. I Державна дума розпочала роботу 27 квітня 1906 р. На таку поступку як запровадження Державної думи самодержавство було змушене піти в результаті тривалої боротьби людей. Тому, громадськість поклала значні надії на неї. Таким чином, депутатам випала нелегка доля обов'язку перед виборцями, тому вони прагнули виправдати покладені на них надії.

Мета даної публікації показати ставлення депутатів від українських губерній до політичного радикалізму в Російській імперії, на прикладі розгляду двох найгостріших питань в діяльності I Державної думи: смертної кари та амністії.

Діяльність I Державної думи Російської імперії висвітлена у монографії С. Сидельнікова [12]. Цінним джерелом про діяльність українських депутатів у думах є праці А. Глушковецького [1], О. Коники [4], В. Милько [7], М. Утяшева [14]. Про ставлення депутатів Державних дум існує цикл статей російського історика Н. Портнягіної [9-11], яка досліджує ставлення російського суспільства на початку XX ст. до революційного тероризму.

Від українських губерній до складу Державної думи ввійшло 102 депутати. За партійним складом 38 представляло конституційно-демократичну партію (далі – кадекти), 28 трудову групу, яка утворилася напередодні, 5 були соціал-демократами, а решта – позапартійні [4, с.119]. Депутати прагнули боротися зі свавіллям влади, беззаконням, корупцією, зловживанням і жорстокістю чиновників. В перших рядах борців за свободу і права громадян в I Державній думі були земці і видатні юристи імперії, зокрема М. Гредескул, М. Ковалевський, М. Миклашевський, І. Шраг та інші. Депутати прагнули вирішити проблеми запровадження громадських свобод (недоторканості особистості та її власності, свободи слова, зборів, демонстрацій та петицій) і забезпечення рівноправності громадян, амністії політичним ув'язненим, проведення аграрної реформи, заборони смертної кари тощо [14, с.1452].

Сучасниками дума сприймалася як поле битви народу з урядом та депутатів із владою [5, с.138, 299]. Ненависть до неї у багатьох народних обранців була такою, що деяким міністрам вони не давали жодної можливості виступити за трибуною. Так, в залі здійнялися крики депутатів, коли головний військовий прокурор В. Павлов, ініціатор запровадження військово-польових судів, вийшов до думської трибуни. Внаслідок вказаних дій, прокурор

так і не виголосив своєї промови. Дещо пізніше, 27 грудня 1906 р. він був вбитий терористом [11, с.141]. Депутат від Таврійської губернії, кадет В. Оболенський згадував у спогадах, що думу «охопило безумство». Проте, оцінюючи розправи царського уряду над революціонерами, автор порівнюючи з розмахом більшовицького терору відзначав, що це був час, коли як виявилось, ті виявилися невинними заходами, на фоні терору 1930-х рр. (спогади були написані в 1937 р. – Авт.) [8, с.354].

На думку історика Н. Портнягіної, засудження тероризму депутатами і відмова від розправ над революціонерами з боку влади могли сприяти співпраці між думою та владою [11, с.142]. Однак, більшість депутатського корпусу вважала, що причиною тероризму були необмежене самодержавство та політика уряду, який не дотримувався прав людини [11, с.147].

Важливими в роботі I Державної думи стали проблеми амністії та смертної кари. Вони стали засобом тиску на владу. Обидва питання пов'язувалися з політичним терором, оскільки значна частина ув'язнених, які в 1906 р. сиділи у в'язницях, були засуджені за політичні злочини: теракти та експропріації. Не в останню чергу це відповідало настроям суспільства. Зокрема, коли депутати після тронної промови Миколи II йшли в Таврійський палац, їх супроводжувала юрба людей, що вимагала амністії [5, с.158; 8, с.339]. Депутати розуміли, що запровадження думи стало підсумком тривалої революційної боротьби, і для них «справою честі» було «протягти руку допомоги» тим, хто відбував покарання за народні інтереси [11, с.143].

Ліберали відстоювали думку необхідності відміни смертної кари та політичної амністії, бо вважали, що вирішення цих питань зупинить революцію [11, с.143]. Одразу після обрання голови Державної думи, кадет І. Петрункевич виступив із вимогою амністії політичним в'язням. Ці вимоги депутати вирішили ввести у відповідь на тронну промову імператора, в компетенції якого знаходилося вирішення даного питання [11, с.144].

Під час обговорення проекту закону про амністію, депутати підкреслювали, що вона є вимогою народу, оскільки стосується борців, які добивалися змін в державі [11, с.144]. У проекті кадетів підкреслювалося, що відсутність повної політичної амністії, як гарантії порозуміння між імператором і народом, не дає можливості думі розпочати законодавчу діяльність. 5 травня законопроект прийняли із змінами, які уточнили зміст поняття «повна політична амністія», що означала амністію поширену на всі дії, які випливали із мотивів релігійного і політичного характерів, а також за аграрні правопорушення [11, с.145].

Проти такої думки більшості виступив поміркований депутат М. Стахович, який пропонував внести поправку до документу. Вона мала засуджувати тероризм як злочин, спричинений жорстокістю влади і безправним становищем народу. Він критикував депутатів за однобоке сприйняття реальності, коли вони пам'ятають лише страти політичних злочинців та забувають про їх

жертв. Таким чином, він зайняв вкрай непопулярну позицію щодо тероризму, виступивши проти більшості [13, с.97].

На репліку М. Стаховича відповів своїм виступом кадет І. Шраг. Він виступив на захист політичних злочинців, яким, на його думку, належала видатна роль для здобуття громадянських свобод. Ліберал вважав, що вони здійснювали свої дії вимушено. Тобто, вчиняючи злочин, вони спричиняли собі моральні страждання, бо, згідно їх поглядів та переконань, будь-яке насилля їм було ненависне. Всю провину за розгул тероризму він покладав на осіб, які були впевнені у своїй безкарності і йшли на все, щоб втриматись при владі: мучили і вбивали людей, били нагайками, підпалювали власність, проводили каральні експедиції, розстріли і страти без суду тощо. Описане він порівнював з татарською навалюю, під час якої людей брали на аркан. Тобто, самодержавну владу І. Шраг ототожнював зі свавіллям. Натомість політичні злочинці, на його думку, не чекали за вбивства представників влади винагороди чи підвищення на службі – вони йшли на вірну смерть. Промовець зазначав, що багато терористів в очах народу стали героями, жертвами за його свободу і мучениками. В підсумку, промова викликала хвилю аплодисментів і схвалення депутатського корпусу [13, с.96-97].

Депутати прагнули зупинити тероризм в імперії. Вони вважали, що амністія політичним в'язням і відміна смертної кари посприяють цьому. Смертна кара в думі вважалася помстою і свавіллям уряду щодо революційного руху, і засобами, які не здатні його зупинити [13, с.133].

18 травня був внесений законопроект про відміну смертної кари такого змісту: смертна кара скасовується [13, с.240]. Трудовики І. Заболотний [13, с.134, 247] та Т. Локоть підтримали відміну смертної кари. Проте, останній не був впевнений, що закон ввійде в дію [13, с.243-244]. Відкрито виступив проти смертної кари щодо політичних злочинців кадет, професор М. Ковалевський. Він неодноразово заявляв це у газеті «Страна» [13, с.251]. Його колега по фракції М. Гредескул говорив, що протягом майже 5 місяців в країні практикувалася система терору з боку влади для залякування народу. В помсті він бачив суть смертних вироків й терактів. Поки тривають смертні вирокі – будуть акти помсти зліва. Оратор вважав, що треба піднятися над усім, що коїться. Однак, він всю відповідальність покладав на владу і вважав, що першим зупинитися повинен уряд [13, с.254-256].

Питання амністії було тісно пов'язане зі скасуванням смертної кари. Дума виступила за створення законопроекту про відміну смертної кари і 18 травня кадети внесли цей законопроект на розгляд думи. Однак, в уряді відмовилися від розробки цього закону [13, с.130], що викликало хвилю протестів з боку депутатів. Більшість їх прагнула силами думи підготувати відповідний законопроект про скасування смертної кари [11, с.147].

За амністією відкрито виступили з окремими промовами кадети М. Ковалевський [13, с.130], М. Миклашевський та Є. Щеп-

кін, трудовики Т. Локоть та І. Заболотний, соціал-демократ М. Михайличенко [13, с.133]. М. Миклашевський під час обговорення питання амністії 2 травня закликав судити тих, хто скоював розправи зі сторони уряду [11, с.146]. Є. Щепкін пропонував мирним шляхом у думі вивести Росію зі «смути». Він вважав, що влада виврвала у депутатів з рук знаряддя умиротворення і заспокоєння Росії [13, с.125]. Промовець підтримав думку М. Ковалевського про необхідність невідкладної амністії всіх політичних ув'язнених [3, с.145]. І. Заболотний вважав, що насилля і беззаконня стали засобами охорони порядку. Член трудової групи зазначав, що уряд не давав можливості мирним перетворенням [13, с.134]. Т. Локоть навіть закликав негайно розглянути законопроект про відміну смертної карі, але більшість проголосувала за створення комісії для підготовки проекту закону.

19 червня підготовлений законопроект заслухали в думі [11, с.148] і в той же день прийняли його. Проте, проект закону не був підтриманий Державною радою і смертну кару так і не вдалося скасувати [11, с.149]. Проти законопроекту виступав лише безпартійний від Катеринослава І. Спосібний, але його слабко аргументований виступ депутати зустріли насмішками і гострою критикою [9, с.194-195].

В травні 1906 р. у кадетській газеті «Речь» вийшла програмна стаття М. Гредескула, яка відображала ставлення партії до тероризму. Автор заявив, що конституційні демократи будуть оцінювати тероризм не з моральних, а виключно політичних позицій. Провину за тероризм він поклав на владу, а революційний терор розглядав як відповідь на терор влади. В статті подавалася кадетська точка зору щодо припинення тероризму, яка полягала у повній амністії політичних злочинців та покаранні причетних до репресій представників влади [10, с.34]. Тоді ще революційний терор не вважався неконтрольований лівими партіями.

Таким чином, більшість депутатів оцінювали тероризм як засіб, який у суспільстві використовувався вимушено для боротьби зі свавіллям влади. Небажання засудити тероризм, разом із спробою використати питання амністії та смертної карі як важелів тиску на уряд, сприяли її розпуску [11, с.149].

Через непокірність владі, Микола II 9 липня 1906 р. припинив її повноваження і призначив нові вибори [13, с.320]. Після цього діяльність її депутатів перемістилася у регіони і відзначалася більшою радикальністю. Так, депутат від Подільської губернії, трудовик І. Заболотний, за межами думської зали пропагував радикальні засоби вирішення аграрного питання. 4 липня на багатолюдному мітингу влаштованому трудовиками на станції Теріокі (зараз знаходиться в межах Санкт-Петербурга – Авт.), він завершив свій виступ закликом домагатися землі і волі силою зброї [1, с.143]. Про радикалізацію його поглядів свідчить хоча б те, що в червні він переконавав селян не бунтувати і не страйкувати, а чекати вирішення аграрного питання Державною думою [1, с.329]. Також у червні І. Заболотний приїжджав у Балту з метою вжиття заходів

щодо запобігання єврейського погрому, про який у містечку поширювалися чутки [1, с.144].

Підтримала розпуск невідконтрольної думи чорносотенна преса. У консервативній газеті «Киевлянин» в публікаціях провокаційного та шовіністичного характеру, діяльність депутатів думи на місцях подавалася як «революційна пропаганда». Зокрема, 9 липня у одній із статей було написано, що в Житомирі два члени думи, з метою відміни нових виборів у Волинській губернії, закликали натовп людей підтримати повстання, коли дума зробить відповідний заклик. Також «Киевлянин» писав, що у Подільській губернії трудовик І. Гнатенко спровокував розправу над кількома селянами. В іншому випадку, за повідомленням газети, організований мітинг кадетом С. Френкелем та соціал-демократом З. Вировим спричинив напад селян Уманського та Черкаського повітів на драгунів викликаних, з метою його розгону [7, с.164].

Таким чином, депутати І Державної думи від українських губерній, не схвалюючи насильницьких дій терористів, ставилися до них як до вимушених в умовах самодержавства. Вони прагнули і вважали, що зможуть зупинити тероризм, своєю парламентською діяльністю, адже тероризація суспільства досягла не бачених масштабів. Більшість всю вину за розкручування спіралі насилля в суспільстві покладала на уряд і владу загалом. При цьому депутати вважали, що саме влада має перша зупинитися, відмовившись від репресивної політики, відмінити смертну кару щодо політичних в'язнів та проголосити їм повну амністію. Така постановка питання з боку депутатів і не бажання засудити дій терористів сприяли тому, що незабаром імператор Микола II розпустив думу та призначив нові вибори.

Список використаних джерел та літератури:

1. Глушковецький А.А. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії / Анатолій Глушковецький. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2010. – 400 с.
2. Демченко Т. Батько і син Шраги / Тамара Демченко, Григорій Курас // Альманах «Молода нація». – 2003. – № 1(26). – С. 8-33.
3. Ковальчук С.В. Діяльність Євгена Миколайовича Шепкіна у Державній Думі Російської імперії І скликання (27 квітня 1906 р. – 8 червня 1906 р.) / С.В. Ковальчук // Записки історичного факультету. – 24 випуск. – 2013. – С. 142-152.
4. Коник О.О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906-1917 рр.) : монографія / О.О. Коник ; наук. ред. С.І. Світленко. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – 454 с.
5. Локоть Т.В. Первая Дума: статьи, заметки и впечатления бывшего члена Государственной думы / Т.В. Локоть. – М. : Книгоиздательство «Польза», 1906. – 365 с.
6. Маклаков В.А. Первая Государственная дума. Воспоминания современника. 27 апреля – 8 июля 1906 г. / В.А. Маклаков. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2006. – 335 с.
7. Милько В. Регіональна діяльність депутатів від українських губерній І-ІІ Державних Дум Російської Імперії (1906-1917) / Володимир Милько // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 163-170.

8. Оболенский В.А. Моя жизнь. Мои современники / В.А. Оболенский. – Париж : YMCA-PRESS, 1988. – 754 с.
9. Портнягина Н.А. «Нельзя совместить конституцию с насилием...»: взгляды октябристов на террор в период революции 1905-1907 гг. / Н.А. Портнягина // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2014. – Т. 4, № 2. – С. 191-200.
10. Портнягина Н.А. «Партия никогда не позволяла себе ругаться над террористами»: политический террор в оценке кадетской партии в период революции 1905-1907 гг. / Портнягина Наталья Александровна // Вестник славянских культур. – 2014. – Т. 31, № 1. – С. 30-37.
11. Портнягина Н.А. Государственная дума в борьбе за власть: оценка революционного террора / Н.А. Портнягина // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2013. – Т. 4, № 3. – С. 140-150.
12. Сидельников С.М. Образование и деятельность первой Государственной Думы / С.М. Сидельников. – М. : Издательство Московского университета, 1962. – 382 с.
13. Собрание речей депутатов Государственной Думы I и II созыва. – СПб. : Разум, 1908. – 576 с.
14. Утяшев М.М. Идеи прав и свобод человека и гражданина в первой Государственной Думе Российской Империи / М.М. Утяшев, С.В. Коновалова // Вестник Башкирского университета. – 2011. – Т. 16, № 4. – С.1449-1454.

Сергей Щур

Украинские депутаты I Государственной думы и политический радикализм в Российской империи

В статье на примере депутатов I Государственной думы от украинских губерний, отображено мнение к политическом радикализму в общественно-политической мысли Надднепрянской Украины. На примере рассмотрения двух острых вопросов в деятельности думы первого созыва: смертной казни и амнистии, показано враждебное отношение депутатов к самодержавию. Народные избранники, как выразители общественного мнения, стремились удовлетворить настроения общества, большинство которого требовала полной амнистии и отмены смертной казни по политическим преступлениям. Выяснено, что депутаты I Государственной думы от украинских губерний, не одобряя насильственных действий террористов, относились к ним как к вынужденным в условиях самодержавия. Они стремились и считали, что смогут остановить терроризм, своей парламентской деятельностью, ведь террор общества достиг не огромных масштабов. Большинство всю вину за раскручивание спирали насилия в обществе возлагала на правительство и власть в целом. При этом депутаты считали, что именно власть должна первая остановиться, отказавшись от репрессивной политики, отметить смертное наказание относительно политических узников и провозгласить им полную амнистию. Такая постановка вопроса со стороны депутатов и не желания осудить действий террористов способствовали потому, что вскоре император Николай II распустил думу и назначил новые выборы.

Ключевые слова: амнистия, революционный террор, политические убийства, смертная казнь, I Государственная дума, терроризм, политические убийства, насилие, общество.

The Ukrainian deputies of the First State Duma and political radicalism in Russian Empire

The article, basing on the examples of the deputies of the 1st State Duma from the Ukrainian provinces, reflects the attitude to political radicalism in the social and political opinion in Dnieper Ukraine. To show the hostile attitude of the deputies to autocracy, the article gives examples of the discussion of two the most pressing issues in the Duma of the first convocation. They are the death penalty and amnesty. The most of the society required a full amnesty and abolition of the death penalty for political criminals. Expressing the public opinion, the elected politicians wanted to satisfy the desire of the society. It is found out, that deputies And State thought from the Ukrainian provinces, disapproving the violent actions of terrorists, behaved to them as to force in the conditions of autocracy. They aimed and considered that able to stop terrorism, by the parliamentary activity, in fact terror of society attained the not seen scales. Majority all guilt for untwisting of spiral of violence in society laid on a government and power on the whole. Deputies considered thus, that exactly power has first to stop, giving up repressive politics, to abolish death punishment in relation to political prisoners and proclaim complete amnesty to them. Such statement of a question from the side of deputies and not desire to condemn the actions of terrorists promoted because soon an emperor Mykola II unstrung thought and appointed new elections.

Key words: *amnesty, revolutionary terror, assassination, death penalty, the First State Duma, terrorism, assassination, violence, society.*

Отримано: 15.10.2015